

ولایات»، «اخبار داخله»، «تلگراف خارجه»، «تلگراف مخصوص ما»، «تقریظ» و... به عنوان خبر کدگذاری شدند.

دومین زیر مقوله مورد بررسی، «مقاله» بود. از مجموع ۱۳۴ مطلب مورد بررسی، ۹ مورد مقاله در روزنامه وجود داشت. مقاله‌ها معمولاً با همین عنوان چاپ می‌شدند.

۱۴ مورد از ۱۳۴ مورد مطالب روزنامه، گزارش مذاکرات مجلس و انجمن‌های بلدی بود. در چند شماره اولیه روزنامه، گزارش مذاکرات مجلس وجود نداشت ولی وعده داده شده بود که بزودی این گزارش‌ها در روزنامه به چاپ خواهد رسید. نحوه اعلان روزنامه، حاکی از علاقه عموم مردم برای دانستن آنچه که در مجلس می‌گذشت، بود. همان‌طور که از عنوان ستون هم پیداست، مذاکرات مجلس به شکل روایی تنظیم شده بود به طوری که به نظر می‌رسد که نویسنده خود در مجلس حضور داشته و یا متن کامل مذاکرات مجلس در اختیار او بوده است.

در این پژوهش ۲۴ سرمقاله مورد بررسی قرار گرفتند که سهمی تقریباً برابر ۱۸ درصد کل مطالب روزنامه را داشتند. همان‌طور که گفته شد، اولین مقاله هر روزنامه به عنوان سرمقاله در نظر گرفته شد به همین علت، تعداد سرمقاله‌ها با تعداد روزنامه‌های مورد مطالعه یکی است.

در میان نمونه‌های بررسی شده، ۱۶ نامه از طرف خوانندگان به روزنامه ارسال شده بود. در این صورت، از هر ۳ شماره روزنامه، دو شماره آن حاوی نامه‌های خوانندگان بوده است، چاپ این تعداد از نامه‌های خوانندگان، نشانه اهمیت روزنامه برای مردم و اهمیت مردم برای روزنامه و مبین تعامل و ارتباط دو سویه روزنامه با خوانندگان است. نامه‌ها معمولاً تحت عنوان «مکتوب از...» چاپ می‌شدند در اکثر موارد، خود روزنامه، نویسنده نامه را بالقبی مورد لطف قرار می‌داد. برای مثال در عنوان بسیاری از نامه‌ها می‌خوانیم:

«مکتوب یکی از علمای جلیل‌القدر»، «مکتوب یکی از فضلاء دانشمند» و...

از دیگر ویژگی‌های روزنامه جبل‌المتین این است که تقریباً به همه نامه‌های رسیده پاسخ داده و درباره مسأله مطرح شده، نظرات روزنامه را اعلام کرده است. در بسیاری از موارد به دلیل کمبود جا، روزنامه از اینکه نتوانسته پاسخ نامه خواننده‌ای را بدهد عذرخواهی کرده و دادن پاسخ را به شماره‌های بعدی موکول نموده است. به همین دلیل است که علیرغم وجود ۱۶ نامه، فقط ۵ پاسخ در تحلیل‌های این پژوهش قرار گرفته است.

حدود ۱۰ مطالب روزنامه را از نظر تعداد، آگهی‌های بازرگانی تشکیل می‌دهد. به این ترتیب حدود ۵۰ درصد از کل مطالب روزنامه خیر و آگهی است و مجموع ۵۰ درصد بقیه را سایر زیر مقوله‌ها تشکیل می‌دهند. اولین آگهی روزنامه که تحت عنوان «اعلان» در شماره ۹ روزنامه به چاپ رسیده، یک آگهی کاملاً فرهنگی به شمار می‌رود. متن این آگهی که نام شیخ محمدعلی بهجت در پای آن به چشم می‌خورد، چنین است:

در کتابخانه معارف که واقع است مقابل شمس‌العماره انواع و اقسام کتب مفیده علمی و صنعتی و تاریخی و کتب مدارس فارسی و فرانسه و عربی و غیره... موجود است و بقیمت مناسب بفروش می‌رسد... انواع و اقسام روزنامجات داخله و خارجه بفروش می‌رسد.

دومین جدول مورد بررسی، مطالب روزنامه‌ها را از نظر محتوای مطلب مورد توجه قرار می‌دهد

جدول شماره ۲. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه جبل‌المتین از نظر محتوای مطلب

عنوان	فراوانی	درصد
سیاست	۵۹	۴۴
اقتصاد - آموزش و پرورش	۱۲	۹
برخورد	۱۷	۱۲/۷
ترجمه تلگرافات خارجی	۳	۲/۲
آگهی	۲۳	۲۴/۶
سایر	۱۰	۷/۵
جمع	۱۳۴	۱۰۰

چنانچه از جدول پیداست، نزدیک به نیمی از مطالب روزنامه دارای زمینه سیاسی هستند. اگر آگهی‌ها را از این جدول حذف کنیم (آگهی‌ها اصولاً دارای محتوای تجاری هستند ولی از آنجا که تمام آگهی‌های روزنامه دارای محتوای تجاری نبودند، تحت عنوان کلی آگهی، کدگذاری شدند)، محتوای حدود ۶۰ درصد مطالب روزنامه سیاست و مسائل مربوط به آن است. طبیعی است که در شرایط تغییر نظام یعنی سال ۱۳۲۵ هجری قمری که نظام چند هزار ساله پادشاهی سرنگون و رژیم مشروطه جای آن را گرفته، قضا و شرایط به قدر کافی سیاسی باشد که یکی از سیاسی‌ترین روزنامه‌ها، حدود ۶۰ درصد مطالبشان را به مسائل سیاسی اختصاص دهند. مسائل مربوط به اقتصاد و آموزش و پرورش هم ۹ درصد کل محتوای مطالب را تشکیل می‌دهند. این گونه مطالب معمولاً حالت انتقادی داشته و در پایان آنها راه‌حل‌های منطقی مبتنی بر خردورزی با توجه به عملکرد سایر کشورها در این زمینه‌ها ارائه می‌شود

۱۲/۷ درصد محتوای مطالب روزنامه در مورد مسائل مربوط به «برخورد» است. مثلاً یکی از شخصیت‌هایی که روزنامه به طور مرتب با او برخورد کرده و او را مورد انتقاد قرار می‌دهد «ارفع‌الدوله»، سفیر ایران در ترکیه است. بخشی از یک مورد برخورد با ارفع‌الدوله که در شماره ۷۶ روزنامه چاپ شده در زیر آورده می‌شود:

... سفیر باید دیپلمات باشد نه شاعر. حقوق دولت و ملت را حفظ کند و مواظبت نماید والا مواظبت در صحت قافیه افاقه بدردهای بیدرمان ملت نمی‌کند شئون دولت مبتوعه را بایستی مراعات نماید و با هر فاحشه دست نهد و مغالزه نفرماید... سفیر باید با تمام حواس متوجه از یاد روابط پلیتیکی بین دولتین باشد علت چیست که این مرد متقلب را باید به سفارت کبری فرستاد...

جدول بعدی به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا در مطلب، از کشوری به

جدول شماره ۵

عنوان	فراوانی	درصد
انگلیس	۷	۵/۲
ژاپن	۲	۱/۵
از کشوری خاص نام برده نشده	۱۲۵	۹۳/۳
جمع	۱۳۴	۱۰۰

بر اساس جدول شماره ۵، روزنامه در حدود ۷ درصد موارد از دو کشور را انگلیس و ژاپن نام برده و شیفتگی خود را نسبت به آنها ابراز داشته است.

به طور کلی، مطالب چاپ شده در روزنامه، حال و هوای گرایش به غرب را داشته‌اند. در مطالعه اولیه روزنامه مسأله‌ای که بسیار جلب توجه می‌کند، گرایش قلم نویسنده به دولت انگلیس است که از همان شماره‌های ماه اول انتشار روزنامه خودنمایی می‌کند در سرمقاله شماره ۲۳ روزنامه می‌خوانیم:

... گویا اول دولتی که در عالم لواء مشروطه بلند کرد و اساس سلطنت را بر این پایه محکم نهاد دولت انگلیس است در زیاده از پانصد سال قبل و تاکنون در تکمیل و استحکام آن متصل جد و جهد می‌نماید اغلب سیاسیون دنیا که در عالم پلتیک رنج‌ها برده و کتاب‌ها تصنیف کرده‌اند معتقدند که بهترین ترتیبات حکمرانی و سلطنت همان وضع سلطنت انگلستان است و بدین جهت است که در این قرن گذشته از تمام دول کمتر مورد انقلاب و شورش گردیده و از همه دول اروپا زیاده‌تر ترقی نموده است...

و در سرمقاله شماره ۶۸ چنین آمده است:

... ملت انگلیس در میان تمام ملل قدیمه و جدیده دارای رتبه اول است از حیث ثروت بر همه برتری دارد و اول رتبه است از بابت قدرت و استعداد به جهت دفاع خود و سرنگون کردن دشمن در هر نقطه دنیا نیز از همه پیش است. هشت عشر تمام تجارت دنیا بواسطه سفاین انگلیس واقع می‌شود و از پنج نامه که در تمام روی کره زمین به توسط پست حمل می‌شود سه تای آن را انگلیسی‌ها نوشته‌اند و از چهار فقره تلگراف که در

جدول شماره ۴ در پی پاسخ به این سوال است که آیا در مطلب شیفتگی نسبت به غرب هویدا است یا خیر.

جدول شماره ۴، درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب شیفتگی نسبت به غرب

عنوان	فراوانی	درصد
بله	۲۲	۱۶/۴
خیر	۱۱۲	۸۳/۶
جمع	۱۳۴	۱۰۰

بر اساس جدول فوق، در ۱۶/۴ درصد موارد، روزنامه با حالت شیفتگی و خودباختگی با غرب و مظاهر تمدن آن روبه‌رو شده است مطلب زیر نمونه‌ای از این دست مطالب است:

... یک خانم پارسی با یک زن دهاتی در خرج و لوازم مساوی نیست. یک آدم

■ حمایت بی‌چون و چرای روزنامه حبل‌المتین از دولت انگلیس تا زمان انعقاد معاهده ۱۹۰۷ ادامه داشته و پس از آن بسیار کمرنگ شده است.

تربیت شده که باید همه روزه خود را تنظیم نموده یومیه تغییر لباس بدهد با یک نفر حمال که سالی یک‌دفعه رنگ حمام را نمی‌بیند و رخت عوض نمی‌کند لوازم‌شان یکی نیست. روزی که ده نفر از ماها با یک چراغ پیسوز زندگی می‌کردیم و در یک کاسه یک‌دفعه ده دست فرو می‌بردیم با امروز که یک نفر در یک غذا خوردن پنج خوراک دارد و پنج ظرف عوض می‌کند چگونه می‌شود به یک نظر دید....

جدول شماره ۵، ادامه متغیر قبلی است. بدین صورت که اگر در متغیر قبلی روزنامه نسبت به کشوری اظهار شیفتگی و خودباختگی کرده است، بیشتر کدام کشور را مدنظر داشته و از آن اسم برده است.

عنوان مهد دموکراسی و آزادی نام برده شده و مقایسه‌ای صورت گرفته است، یا خیر.

جدول شماره ۴، درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب مقایسه ایران با سایر کشورهای دموکرات

عنوان	فراوانی	درصد
بله	۱۹	۱۴/۲
خیر	۱۱۵	۸۵/۵
جمع	۱۳۴	۱۰۰

در این متغیر، آگهی‌ها به طور مجزا در یک طبقه جای داده نشدند زیرا مشاهده شد که در بعضی از آگهی‌ها هم از غرب به عنوان «مهد دموکراسی و تمدن» و نظایر آن نام برده شده است. یک نمونه از این آگهی‌ها که توسط دست‌اندرکاران روزنامه حبل‌المتین داده شده و نشان از توجه و

رویکرد آنها نسبت به غرب است در صفحه چهارم شماره سوم روزنامه به چاپ رسیده است:

چون فعلاً کاغذ ورق بزرگ و اسباب طبع به طور کامل موجود نیست به همین چهار صفحه کوچک اکتفا کرده ولی بزودی بر وسعت اداره افزوده یا در اوراق بزرگ طبع می‌کنیم یا بر عدد صفحات می‌افزاییم تا شبهه جزاید یومیه ممالک متمدنه گردد.

و یا آگهی زیر که به مناسبت نوروز ۱۳۲۵ در روزنامه به چاپ رسیده است:

اعلان ورقه کارت مبارکباد که در ممالک متمدنه و مشروطه مرسوم است در مواقع جشن هرکسی برای دوستان خود می‌فرستد با سلوبی مرغوب و پاکیزه طبع شده در اداره صبح صادق برای فروش موجود است طالبین رجوع فرمایید

عالم مخاברה می شود اقلأ سه فقره آن با بی سیم انگلیس می باشد...

بر اساس جدول شماره ۵، نه تنها هیچ موردی از تعریف و تمجید روسیه وجود نداشته، بلکه تحلیل متون روزنامه حاکی از بیزاری و نفرت نسبت به روسیه و به دنبال بهانه گشتن برای محکوم کردن آن دولت بوده است. روزنامه در سرمقاله شماره ۷۳، سفیر روس را خطاب قرار داده و می نویسد:

.... مگر در ایران تنها یک سفیر روس متوقف است چرا سایر سفرا و وزراء مختار پیرامون این حرکات نمی گردند آیا قوه روس از انگلیس بیشتر است آیا نظام روس از نسطام آلمان بهتر است آیا قانون دانی روس ها از فرانس ها زیادتر است چرا اقتداء به آنها نمی کنید چرا دست از سر ما بر نمی دارید تحمل تا کی حوصله تا چند؟.... بدانید که دیگر دولت روس آن صلابت و هیبت اولیه را که گم کرده است پیدا نخواهد کرد....

به نظر روزنامه، وضعیت مالی دو کشور روس و انگلیس با هم قابل قیاس نیستند و کدام عاقلی است که از کشوری فقیر حمایت کند.

... در اتازونی آمریکا به محض آنکه یک اندک بحرانی پیدا می شود فوراً از لندن و لیورپول و منچستر و سایر بلاد انگلستان و نقاط دیگر اروپا طلا را در کشتی بار کرده خروار خروار به اتازونی روانه می کنند...^۱

... مساحت خاک دولت روس تقریباً سدس همه روی زمین است با این همه امروز به واسطه نداشتن ثروت طوری خلیل در ارکان ملکش راه یافته که در اصلاح آنها گرفتار انواع مصایب می گردد و یکصد و شصت میلیون منات کسر مخارج دارد به ناچار وزیر مالیه خود را به فرانسه می فرستد تا از وضع ظاهر بفهمد که آیا ممکن است قرضی بگیرد نتیجه آن شد که وزیر خارجه فرانسه صریح جواب داد که ما تا اطمینان از اوضاع پلتیکی روس پیدا نکنیم ممکن نیست دیناری

دیگر به روس قرض بدهیم...^۲

گران شدن بلیط راه آهن حضرت عبدالعظیم که امتیاز آن در دست روس ها بود، هم بهانه ای شد برای تاختن روزنامه به روس ها و متلک به دوستان ایرانی آنها: ... مگر کمپانی راه آهن حضرت

عبدالعظیم روسی نیست مگر روس ها با ما دوست جانی نیستند و نسبت به ما از سروجان می گذرند لکن وقت را حالیه غنیمت شمرده و در این انقلاب و اختلال اوضاع و گرفتاری های مجلس و اغتشاش داخله که کسی مجال بحث و ایراد ندارد قیمت بلیط راه آهن را زیاد کرده اند...^۳

ماجرای حمایت روزنامه از انگلستان تا آنجا پیش می رود که حتی کشورهایی را هم که با غیر انگلیس دوستی دارند ملامت کرده و در واقع، آنها را به صراط مستقیم هدایت می نماید:

... ۱۲ الی ۱۵ سال است که عثمانی ترک دوستی انگلیس گفته و عهدنامه جزیره قبرس را رد کرده و با وجود اینکه نتیجه این کار آن شد که یک ایالتش مجزی گردید و از دستش بیرون رفت باز هم ترک نکرده است. از سال ۱۸۷۸ تا سال ۱۸۹۲ که انگلیس مداخله در امور عثمانی داشت همیشه میل سلطان را ملاحظه می کرد و تصرفات خودسرانه را جایز نمی دانست. انگلیس به ملدارا رفتار می کرد و زور نمی آورد و خواهش بی اندازه نمی کرد...^۴

روزنامه از پیروزی ژاپن بر روسیه به عنوان یکی از شیرین ترین حوادث تاریخی یاد می کند و با نگاه حسرت بار به ژاپن، انگلیس را در این پیروزی شریک و سهیم می داند:

... شکی نیست از اینکه انگلیسی ها در فتوحات ژاپن مداخلت داشته به جهت آنکه می بینیم زبان ژاپن و اساس مشروطیت و خیالات او انگلیسی است و سفاین و توپ ها و امیرالبحرهای او هم در انگلیس و آمریکا تربیت یافته و تهیه شده... از این گذشته همین ایام مهیا شده اند که زبان انگلیسی را زبان ملی خود قرار دهند و این هم موید قول ما

می باشد...^۵

چنانچه ملاحظه شد، در جای جای روزنامه حبل المتین می توان به طور مستقیم یا غیر مستقیم شاهد طرفداری از دولت انگلیس و سیاست های او بود. اما این همه ماجرا نیست. این هواداری جدی تا زمان انعقاد معاهده ۱۹۰۷ بین دولت روس و انگلیس ادامه داشته و پس از آن بسیار کم رنگ شده تا جایی که دوباره در اواخر دوره یکساله روزنامه شاهد حمایت های گاه و بیگاه از انگلیس هستیم ولی این حمایت مجدد، هرگز رنگ و بوی حمایت های اولیه را پیدا نکرد.

قرارداد ۱۹۰۷ که طی آن دو دولت روس و انگلیس تقریباً ایران را بین خود تقسیم کردند تلنگری بود بر ذهن تسلیم روزنامه. انعقاد این قرارداد همه ذهنیت های سرمقاله نویس روزنامه را در هم می ریزد و ناگهان افشاگرانه همه سیاست های انگلیس را مورد انتقاد قرار می دهد و می گوید که بالاترین آرزوی انگلیس این است که روسیه از فکر تصرف هندوستان درگذرد.

... حالا ایران را بگیرد یا عالم را زیر و زبر کند به گاو و گوسفند انگلیس ضرری وارد نمی آید. انگلیس در این صورت چه مضایقه خواهد داشت که دولت شش هزارساله بازیچه دست یک مشت رجال دیپلمات که اکثر این تیاتر هستند واقع شود...^۶

در ادامه همین سرمقاله، سرمقاله نویس از حمایت روزنامه دلیلی نیوز چاپ لندن از ایران که در جریان معاهده مزبور شرحی منصفانه نوشته و طی آن دولت انگلیس را محکوم کرده بود، احساس رضایت می کند و می نویسد:

... بله! این است رای و عقیده یک نفر روزنامه نویس منصف انگلیسی اما تماشای سایر جراید را هم باید کرد که با چه پررویی تمجید و تحسین از این معاهده می نمایند من جمله روزنامه طیمس...^۷

دلتنگی حبل المتین از روزنامه تایمز

به حدی بوده که یک شماره سرمقاله خود را به آن اختصاص داده و در مقدمه سرمقاله از اهمیت روزنامه تایمز لندن در تصمیم‌گیری‌های مقامات انگلیسی سخن می‌گوید و این فرضیه رامطرح می‌کند که بطور متعامل سیاست‌های دولت انگلیس را هم می‌توان در سایه مطالب روزنامه تایمز دید. در این سرمقاله، روزنامه نویس به طور تلویحی از دولت انگلیس گله می‌کند. گویی که انتظار نداشته شاهد چنین جوروجفایی از طرف آنها باشد:

... ما چندان از جرأید روس دلتنگ نیستیم و هیچگاه مترصد بروز عواطف مهر و مودت نبودیم اما انگلیس که خود را هواخواه عالم بشریت و مروج متاع آدمیت می‌داند و بقول خودش مادر تربیت و خواهر انسانیت و پدر مروت و ضجیع تعلیم و تعلم و همشیره رحم و انصاف می‌خواند... این همه جمله‌های مفتريات به همه می‌بافد و روزنامه با این معتبری را به مقالات دروغ فروغ می‌دهد...^۸

طبیعی است که انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ باعث شود که روزنامه‌های دو دولت روس و انگلیس و هم روزنامه‌های سایر کشورها به تجزیه و تحلیل قرارداد پرداخته و سود و زیان هریک از دو کشور را مورد ارزیابی قرار دهند. روزنامه به این سلسله از مطالب چنین پاسخ داده است:

... خسارت این معاهده نه به روس است نه به انگلیس بلکه خسارت عظمی بر ایران واقع شده است...^۹
... نزدیک است که امیدها به نومیدی مبدل شود و خاک عالم بر سر اهل ایران ریخته شود...^{۱۰}

... بله انگلیس یک دولتی است که طالب صلح و سلم است به شرط آنکه ذره به مستعمرات او خصوصاً نسبت به شبه جزیره مثلث هندوستان خلل وارد نیاید... اما وقتی دید سر سوزنی ممکن است کسی به جانب هند رو کند عالم را برهم می‌زنند. صلح و سلم را مبدل به یک خورتیزی عجیب و غریبی می‌سازد که در

عالم شبیهش دیده و شنیده نشده باشد. دریای امن و سلامت را قسمی طوفانی و متلاطم می‌گرداند که هزار کشتی در آن غرق می‌گردد...^{۱۱}

قبل از آنکه دولت انگلیس مورد تکفیر روزنامه‌واقع شود و برای روزنامه شانی در حد دولت روس پیدا کند، دولت ژاپن الگوی بسیار مناسبی برای تقلید به نظر می‌رسیده است:

... لذا در این خصوص عقیده بنده این است که اولاً دولت علیه ایران با دول متمدنه آسیا عقد اتحاد و رابطه ببندد و از طرف ایران یک نفر مامور دیپلماتی کامل به ژاپن برود و از آنان به ایران سفیر خواسته شود...^{۱۲}

... در این مسئله بهتر است از معلمین اروپایی چه حاضر و چه غایب صرف نظر نموده متوقع تعلیم علم نباشیم و این توقع را حماقت شماریم خلاصه پس ناچاریم در این خصوص هم متوصل [متوسل] بشویم به ممالک متمدنه آسیا به این معنی که آنچه معلمین لشکری و کشوری لازم است از ژاپن بخواهیم قشون را تحت اصول نظام لشکری آن دولت جوان بخت داخل کرده مدارس نظامی و غیره را به قواعد ایشان مرتب داریم...^{۱۳}

مسائل مطرح شده در مورد ژاپن که قبل از انعقاد معاهده سال ۱۹۰۷ در روزنامه منعکس شده است این سوال را مطرح می‌سازد که چرا با وجود تعریف‌ها و تمجیدهایی که روزنامه مکرر از دولت ژاپن بعمل می‌آورد، فرضیه وابستگی به دولت ژاپن مطرح نمی‌شود. در تحلیل محتوای کیفی روزنامه و بررسی سیر نگرش روزنامه نسبت به انگلیس می‌توان فرضیه قلم به مزدی و وابستگی روزنامه به دولت انگلیس را هم رد کرده و به این نتیجه رسید که روزنامه‌نگار ایرانی به دنبال نقشه و طرحی می‌گشته که ساختمان آینده سیاسی، اقتصادی و اجتماعی کشور را بر اساس آن بنا کند و بنایی استوار و بی نقص بر ویرانه‌های این مملکت بسازد. اگر با توان همدلی بالا

خود را در جای روشنفکر آن زمان ببینیم به این واقعیت خواهیم رسید که سال‌های سلطنت شاهان قاجار هویت ایرانی - اسلامی ایرانیان را از بین برده و آنچه باقی گذاشته بود، پوسته‌ای تعصب‌آمیز از اعتقادات خرافی بود که ذهن مردم را به عنوان مذهب به خود مشغول کرده بود. بعد از پیروزی انقلاب مشروطه، ناگهان روشنفکران با یک خلأ عظیم پیش روی خود مواجه می‌شوند که پر کردن آن به ذخایر غنی و عظیمی احتیاج دارد و از آنجا که در آن زمان دولت انگلیس هم به لحاظ تئوریک و عملی و هم به لحاظ سیاست فریب و تیرنگ توانسته بوده خود را در قالب دموکرات‌ترین کشور دنیا جا بزند و مساهت استعماری خویش را پپوشاند، طبیعی است که به صورت الگو و سرمشقی برای روشنفکران ایران در بیاید. البته در این امر چندان هم موفق نبوده است زیرا وقتی روزنامه رویاهای خود را در مورد انگلیس و حمایت‌های او نقش بر آب می‌بیند، به این نتیجه می‌رسد که باید کمر همت بر بندد و از هیچ بیگانه‌ای انتظار کمک نداشته باشد. حتی اگر آن بیگانه کشور انگلیس باشد و از حمایت‌های مختلف در مورد او دریغ نکرده باشد.

... به عقل قاصر من هیچ اداره از ادارات ایران را نباید به رعایای خارجه واگذار کرد. هر ملت ضعیفی که مهام خود را به دست قومی قوی‌تر و داناتر بدهد البته مغبون خواهد شد...^{۱۴}

در اینجا مشاهده می‌شود که روزنامه‌نگار معترف است که آنها قومی قوی‌تر و داناتر از ما هستند و این خود تاییدی است بر فرضیه محقق که روزنامه بیشتر «خودباخته» بوده تا «خود فروخته». ... پس حالا که ما نیز سری در سرها داخل کرده و خود را در حوزه دول مشروطه و صاحب‌کنستی‌توسیون نموده‌ایم خوب است شیوه شیوای آنها را حتی‌الامکان از دست ندهیم و به همان ترتیب که بعد از پانصد سال زحمت و

نهاد مشروطیت، جایگاه خاصی در میان مطالب روزنامه داشته است و بنا بر محاسبه از این جدول، بین دفاع و انتقاد و پیشنهاد به مجلس، تفاوت معنی داری وجود ندارد به طوری که می توان گفت روزنامه نسبت به مجلس جهت گیری خاصی نداشته و فقط به مجلس اهمیت زیادی می داده است.

نمونه زیر یکی از انتقادات محکم روزنامه به مجلس است که در شماره ۲۲۶ روزنامه به چاپ رسیده است:

یک سال و نیم است مجلس شورای ملی منعقد شده. هنوز یک بند از قانون از نظر وکلا نگذشته و صحنه نشده. هنوز قانون یک وزارتخانه معین نشده و مجری نگذشته هنوز یک امر مفیدی فیصل نیافته اگر خدا نکرده کار مملکت تا یکسال دیگر بدین منوال پیش برود باید به ایران و ایرانیان فاتحه خواند

انتقادات روزنامه به مجلس در رابطه با وضع قوانین محدودکننده مطبوعات هم زیاد دیده می شود:

... هر سخن جایی و هر نکته مکانی دارد مجلس مقدس شورای ملی محل وضع قانون است نه اشتغال به جزئیات آن هم صحبت از روزنامه آن هم توقیف چه توقیفی؟ توقیف کلی، منع عمومی. دولت مشروطه است لکن قلم و زبان آزاد نیست. سلطنت مشروطه است لکن مردم زیر فشار این تناقص یعنی چه؟ این تضاد کدام است؟ در دولت استبداد که جان و مال و ناموس مردم در معرض خطر و هدر بود چنین حرفی کسی زده بود که ما امروز در زمان مشروطیت بزینم، بیچاره ها به این راضی نمی شوند که بگویند روزنامه باشد ولی در تحت مراقبت یعنی سانسور هم قناعت ندارند کلیه می خواهند این اسم از ایران تمام شود و کلمه روزنامه جز در کتاب لغت نوشته نشود...^{۲۰}

دفاع روزنامه از مجلس هم سمت و سوی روشنگری دارد. در ابتدای تاسیس مجلس نادانی و جاهلیت بعضی از مردم به حدی بوده که طرفداران استبداد با استفاده

از جهل و خرافه پرستی مردم این طور القا می کرده اند که وجود مجلس نحس و باعث بدشگونی است.

... شخصی به جناب حسام الاسلام گفته است که از روزی که مجلس برپا شده است من هر روز زکام می کنم...^{۲۱}

رویت یک ستاره دنباله دار در تهران هم باعث رواج شایعاتی در مورد نحس بودن مجلس شده بود بطوریکه وجود مجلس را علت رویت ستاره بدشگون دنباله دار می دانستند. روزنامه در این هنگام وظیفه اطلاع رسانی و دفاع از مجلس را به خوبی انجام می دهد:

... از قرار مسموع حضرات بهانه جویان و مجاورین زاویه حضرت

قبول هم پیشنهاد می کند. برای مثال در هنگام قحطی و کمبود نان با ارائه راه حل های زیر که ناشی از سطح سواد و شعور، جهاندیدگی و دیده تیزبین روزنامه نگار است، پیشنهادات زیر را مطرح می کند:

... شناسایی زمین های قابل کشت در هر منطقه، بستن مالیات به انبارهای گندم، عدم تغییر کاربری زمین ها، تعیین قیمت سایر کالاها بر حسب قیمت نان، ذخیره کردن گندم های مازاد بر مصرف برای سال قحطی و...^{۲۳}

تأثیر پیشنهاد های روزنامه به مجلس کاملاً قابل مشاهده و تشخیص است. در ادامه اعتراض روزنامه به قرارداد ۱۹۰۷،

■ در تحلیل محتوای کیفی روزنامه می توان فرضیه قلم به مزدی و وابستگی روزنامه به دولت انگلیس را رد کرده و به این نتیجه رسید که روزنامه نگار ایرانی به دنبال نقشه ای می گشته که ساختمان آینده سیاسی، اجتماعی و اقتصادی کشور را بر پایه آن بنا کند و بنایی بی نقص و استوار بر ویرانه های این مملکت بسازد.

روزنامه به مجلس پیشنهاد می کند که: ... راستی حکایت است ما در خانه خود نشسته دیگران در خانه ما گفتگو می کنند و با هم عهد و پیمان می بندند و به خود ما هم اصلاً اطلاع نمی دهند این یک داستان غریبی است که نظیرش را کسی نشنیده است. تکلیف مجلسان است که فوراً وزرا را به مجلس علنی خواسته و کمیسیون بازی و مجلس سری را که این سه چهار ماهه برپا شده موقوف نموده علانیه مطلب را تحقیق کنند و رسماً به تمام دول اطلاع بدهند که بدون اطلاع ما هرگونه معاهده بسته شود از درجه صحت و اعتبار ساقط و عاقل است^{۲۴} و یا در سرمقاله دیگری خون غیرت را

عبدالعظیم ظهور ستاره دنباله دار را دست آویز کرده می گویند این هم یکی از دلایل ناشگونی و عدم میمنت مجلس مقدس دارالشورای ملی می باشد از قرار معلوم مردم بیچاره را هراسان کرده دعا و گریه و زاری و تضرع می کنند که خداوند آنها را از شر مجلس و ستاره دنباله دار خلاصی دهد. اولاً عرض می کنم بارالها نابود و معذب فرما کسانی که ماها را تا به این درجه نادان و جاهل خواسته اند... ای برادران جاهل تر از بوجهل...^{۲۲}

روزنامه تنها به انتقاد اکتفا نمی کند. در بسیاری از موارد با ارائه نظرات است جالب توجه که حاکی از بینش و دانش نویسنده است راه حل های منطقی و قابل

در رگ مسلمانان و مجلسیان به جوش آورده می نویسد:

... در خون طپیدن بسی بهتر از راحتی است که در پناه چاکری روس و انگلیس باشد. آیا می دانید پیش آمد ایران چه خواهد شد مسجدها را کلیسا و مدارس را دارالفواحش و معابد را میخانه خواهند نمود و در عوض قرآن، تورات و انجیل و در جای اذان بانک ناقوس رواج خواهد یافت...^{۲۵}

جدول شماره ۸ موضوع مطالب روزنامه را از نظر پرداختن به مباحث انتقادی بررسی می کند.

جدول شماره ۸. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب «انتقادی بودن مطلب»

عنوان	فراوانی	درصد
بله	۵۹	۴۴
خیر	۷۵	۵۶
جمع	۱۳۴	۱۰۰

بر اساس جدول فوق، ۴۴ درصد مطالب، حاوی انتقاد و ۵۶ درصد بدون انتقاد بوده‌اند. این ارقام در حالی است که به طور طبیعی اکثریت نزدیک به اتفاق آگهی‌های بازرگانی به عنوان مطالب «فاقد انتقاد» کدگذاری شدند. بدین ترتیب اگر آگهی‌های بازرگانی را از زیر مقوله «خیر» حذف کنیم، جدول شکل دیگری به خود خواهد گرفت. به این صورت که تقریباً ۶۰ درصد مطالب روزنامه انتقادی و ۴۰ درصد آن غیر انتقادی خواهد شد. مطالب غیر انتقادی هم به‌طور عمده شامل اخبار ولایات و اخبار خارجه و بعضی از پاسخ‌های روزنامه به نامه‌های خوانندگان است.

انتقاد در روزنامه حبل‌المتین طیف گسترده‌ای را شامل می‌شود. از وضعیت آموزش و پرورش و خط و زبان فارسی گرفته تا وضعیت مجلس و جهل و بی‌خبری مردم و استمرار استبداد و نداشتن بانک ملی و ارتش مجهز و قوی همه و همه تبدیل به انگیزه‌هایی برای نوشتن مطالب سخت انتقادی در روزنامه می‌شوند.

نمونه‌های زیر نشان دهنده طیف گسترده انتقاد در روزنامه حبل‌المتین است:

نمونه انتقاد از روزنامه نگاران به خاطر عدم توجه به مسؤولیت حرفه‌ای:

... تا دو سه ماه قبل جراید نگاران به وظیفه روزنامه نویسی و خبرنگاری عمل می‌کردند نه اینکه عرض کنم خوب فحش می‌دادند بلکه غرضم این است که خوب را خوب و بد را بد می‌گفتند و ملت را از تکالیف خود آگاه می‌کردند ولی یک مرتبه ورق برگشت و با یکی دو مرتبه احضار مدیران جراید یک مرتبه ماست‌ها را قالب کرده به کیسه ریختند و نیش قلم را برگرداندند. جراید شد مدح بیجا یا مطالب بی موقع، مندرجات روزنامه شد... نامه^{۲۶}

نمونه انتقاد از مجلس به خاطر مطرح کردن بحث توقیف روزنامه‌ها:

... آیا این حرف از اول عالم تا به حال از هیچ مجلسی خواه مجلس ظلم یا عدل شنیده شده خوب به قول شما یک روزنامه یا دو تا فضولی کرد به دیگران چه ربطی دارد به کسی که نومه اول روزنامه خود را می‌نویسد چه حرفی دارید شاید او فضولی نکرد آیا جای این حرف‌ها در مجلس مقدس شوری است آیا اینکار تکلیف وکلا است...^{۲۷}

جالب است که روزنامه با آگاهی از این مسأله که انتقاد از خود باعث اعتبار منبع می‌شود، در شماره ۶۵ خود نامه یکی از زنان ایرانی را که سراسر انتقاد به وضعیت روزنامه نگاری در ایران است به چاپ رسانیده. این نامه که عنوان «نامه یکی از خواتین» را داراست از سه جهت قابل بررسی است: اول اینکه داشتن دیدگاهی چنین انتقادی از یک زن در آن دوران خاص بعید و جالب توجه به نظر می‌رسد و دوم اینکه حتی امروزه هم در کمتر رسانه‌ای پذیرای انتقاداتی از این دست به خود می‌شوند و دیگر این که، تجلی وضعیت روزنامه‌نگاری آن روزگار است.

... روزنامه‌های ایران را که می‌خوانیم می‌بینیم نسخه‌ست از آزادی جراید می‌نویسند. یکی می‌نویسد این جریده آزاد است و آینه عیب نمای ملی است. دیگری می‌نویسد این جریده به واسطه

آزادی چون صور اسرافیل مرده را جان می‌دهد. دیگری ندای هل من ناصر ی نصرنی بر تمام هموطنان خود می‌کند و هكذا. آخرای برادر عزیز اگر روزنامه آینه عیب نمای ملی است پس چرا از معایب چنانکه باید و شاید شرح نمی‌دهد تو خود می‌دانی که ملت بیچاره از بدبختی هیچ محسنات ندارد تو ای پدر مهربان این کلمات را که اول روزنامه می‌نویسی آیا غیر از این است که باید روزنامه‌ات مناسبت با این عبارات داشته باشد... تو ای حبل‌المتین که لاف آزادی می‌زنی یک ورق روزنامه داری آن هم از محاکمه پر کرده حرف این و آن را می‌نویسی و گاهی هم تعریف از بعضی‌های می‌کنی دلت خوش است که روزنامه یومیه داری و هر روز چاپ می‌کنی و هر منزخرف گیرد بیاید قالب می‌زنی. خوبست بعد از این از سرلوحه روزنامه این کلمات را بردارید آخر این هم آزادی است؟... به خدا قسم اگر تمام جمع شویم و خون خود را در پای گیاه آزادی وطن بریزیم زهی هدیه ناقابل. ایرادی بعرض این کمینه نمی‌توانید وارد بیاورید به علت اینکه مثلثیست که می‌گویند (حاشیه‌نشین را ذهن تند است)...

در متغیر بعدی پژوهش، این سوال مطرح می‌شود که در مطلب انتقادی وجه غالب انتقاد متوجه چه کسی است. جدول شماره ۹ به این پرسش پاسخ می‌دهد:

جدول شماره ۹. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب «مورد انتقاد»

عنوان	فراوانی	درصد
شاه	۱	۰/۷
درباریان و عوامل استبداد	۲۵	۱۸/۷
بیگانگان و کشورهای خارجی	۲	۱/۵
رادیکالیسم مذهبی	۹	۶/۷
جهل و بی‌خبری مردم	۷	۵/۲
مجلس و امنای دولت	۹	۶/۷
وضعیت آموزش و پرورش	۳	۲/۲
عوامل کلی - سایر	۳	۲/۲
مطلب انتقادی نیست	۷۵	۵۶
جمع	۱۳۴	۱۰۰

چنانکه از جدول پیداست، کمترین میزان انتقادات متوجه شاه و برعکس، بیشترین آنها متوجه درباریان و عوامل استبداد بوده است که این امر را می‌توان به «در زدن به منظور شنیدن دیوار» هم تشبیه کرد. بعد از درباریان و عوامل استبداد، رادیکالیسم مذهبی هم حدود ۱۵ درصد انتقادات را به خود اختصاص داده است. با فعال شدن جناح رادیکال به رهبری شیخ فضل‌الله نوری، روزنامه هم تقریباً از شماره ۱۰۰ به بعد حملات خود را به این جریان آغاز می‌کند.

روزنامه در صفحه ۵ در شماره ۱۰۵ خود اقدام به درج نامه‌ی یکی از زنان کرده که طی آن نویسنده مزبور از اینکه حاجی شیخ فضل‌الله نوری «مدرسه علم را برای نسوان خلاف دین و مذهب» قرار داده است اظهار تعجب و شگفتی کرده و نوشته است:

... بفرمایید که خدا و اولیای خدا جل و اعلاء در کجای کلام‌الله و احادیث این مطلب را فرموده‌اند. اگر چنین مطالبی صحیح است سبب این بی‌التفاتی خدا و اولیاء و انبیاء نسبت به صنف نسوان چه بوده است که ایشان را به صورت انسان خلق کرده ولی تجاوز ایشان را از سبعیت حیوانی به حقایق انسانیت قدغن فرموده است.... پیغمبر گرامی فرموده است که طلب العلم فریضه علی کل مسلم و مسلمة و خیلی فرق است مابین خدای ما که طلب علم را برای نسوان واجب فرموده و خدای شما که علم را برای زنان حرام کرده و خلاف دین و مذهب قرار داده است.

اگر این گونه نامه‌ها را واقعاً خوانندگان و مخصوصاً زنان خواننده روزنامه نوشته باشند، چنین استدلالی از جانب عده‌ای که تا آن زمان از تحصیل علم و ادب محروم بوده‌اند، می‌تواند حاصل روشنگری‌های مطبوعات باشد.

جدول بعدی این پژوهش، مشخص کننده کشوری است که مورد انتقاد روزنامه واقع شده است.

جدول شماره ۱۰. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب کشوری که مورد انتقاد واقع شده است.

عنوان	فراوانی	درصد
روسیه	۲	۱/۵
روسیه و انگلیس	۳	۲/۲
بدون انتقاد از کشور خارجی	۱۲۹	۹۶/۳
جمع	۱۳۴	۱۰۰

همان‌طور که توضیح داده شده، روزنامه تا قبل از انعقاد قرارداد ۱۹۰۷ بین روسیه و انگلستان، فقط کشور روسیه را مورد انتقاد قرار می‌داد ولی بعد از این تاریخ هر دو کشور روس و انگلیس را مورد حمله قرار داده و بر استقلال ایران بسیار تاکید کرده است. نویسنده روزنامه در سرمقاله شماره ۲۱۲ خود، دولت انگلیس را متهم می‌کند که از دولت ایران به عنوان پوشالی بین روسیه و هندوستان استفاده کرده و معتقد است که تمام جدوجهد انگلیس در ایران به همین منظور یعنی سد کردن راه هندوستان بوده. تا جائیکه به اعتقاد روزنامه‌ها حتی اولین سفیر انگلیس در ایران بر این بود تا از تصورات و خیالات ناپلئون که می‌خواست به اتفاق روس‌ها از طریق ایران به هندوستان برود، جلوگیری کند. یکی از مهم‌ترین متغیرهای تحقیق، «جهت‌گیری مطلب» است که بر اساس آن جهت‌گیری مطالب به سه زیر مقوله مثبت، منفی و خنثی تقسیم می‌شود.

جدول شماره ۱۱. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه بر اساس «جهت‌گیری مطلب»

عنوان	فراوانی	درصد
مثبت	۵۲	۳۸/۸
منفی	۶۷	۵۰
خنثی	۱۵	۱۱/۲
جمع	۱۳۴	۱۰۰

در جدول فوق اگر وجه غالب آگهی‌ها را مثبت در نظر بگیریم، درصد کمی از محتوای روزنامه حبل‌المتین دارای جهت‌گیری مثبت بوده است. علت اینکه مباحث مربوط به این جدول به طور تقریبی ذکر می‌شود این است که به طور

قاطع نمی‌توان تمام آگهی‌ها را دارای جهت‌گیری مثبت دانست. زیرا مواردی از آگهی‌های چاپ شده دیده شده که دارای جهت‌گیری منفی بوده‌اند. یکی از این آگهی‌ها در شماره ۱۲۳ روزنامه به چاپ رسیده است:

اعلان

به عموم اهالی ایران عرض و استدعا می‌نمایم بنده زاده میرزا حمید خان که به فرنگستان رفته تحصیل علم معاش نکرده هرکس با او طرف معامله باشد به بنده ربطی ندارد.

میرزا مصطفی خان تبریزی

در مورد متغیر «جهت‌گیری» نمونه جالبی قابل ذکر است. همان‌طور که در جدول شماره ۱۱ هم اشاره شد، روزنامه به طور کلی شخص شاه را در حداقل ممکن مورد انتقاد قرار می‌داده است در نمونه‌های مورد بررسی، فقط یک مطلب دیده شد که به طور غیر مستقیم در مورد شاه دارای جهت‌گیری منفی بود. این مطلب خبری بود که از خراسان رسیده و طی آن آمده بود که به شکرانه خطر بزرگی که از اعلیحضرت همایونی روز جمعه ۲۶ رفع شده، عموم اهالی خراسان باید طبق فرمان، چراغانی نمایند و اگر کسی از اصناف بازار چراغانی نکند به پرداخت صد تومان و تحمل هزار ضربه چوب جرمه می‌شود. «این مساله در میان اهالی اسباب حرف شده به جز معدودی هیچ‌کس اقدام به چراغان نکرده به واسطه ایام محرم از اظهار مسرت امتناع نمودند».^{۲۸}

جدول شماره ۱۲ نشان می‌دهد که در چند درصد موارد، مطالب روزنامه حاوی آیاتی از کلام خداوند بوده است.

جدول شماره ۱۲. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب «استفاده از آیات قرآن»

عنوان	فراوانی	درصد
بله	۲۱	۱۵/۷
خیر	۱۱۳	۸۴/۳
جمع	۱۳۴	۱۰۰

در این متغیر هم وجود آگهی‌ها که در زیر مقوله «خیر» قرار داده شدند، نتایج را تا حدودی تغییر داده‌اند. اگر ۳۳ مورد آگهی را از این زیر مقوله برداریم ۸۰ مورد مطلب به دست خواهد که در آنها از آیات قرآن استفاده نشده است. به این ترتیب می‌توان گفت که یک پنجم مطالب روزنامه حاوی آیات قرآن بوده است و بر اساس همین آیات، مطلب، بسط داده شده و نظرات نویسنده بر محور آیات قرآن نوشته شده است.

جدول شماره ۱۳ به این پرسش پاسخ می‌دهد که آیا کل مطلب دارای جهت‌گیری مذهبی است یا خیر.

جدول شماره ۱۴. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب «جهت‌گیری مذهبی»

عنوان	فراوانی	درصد
بله	۱۷	۱۲/۷
خیر	۱۱۷	۸۷/۳
جمع	۱۳۴	۱۰۰

بر اساس این جدول، حدود ۱۳ درصد مطالب روزنامه دارای حال و هوای کاملاً مذهبی بوده است. ولی نه مذهبی متحجر، بلکه بسیار روشنگرانه و بر اساس درایت و خردورزی. مطلب زیر نمونه‌ای است از روشنگری‌های روزنامه در مورد عزاداری‌های ماه محرم و انتقاد از مراسم سنتی است که بدون توجه به روح محرم برگزاری می‌شود:

پنجاه سال است که در مجالس عزاداری پای منبر این آقایان عمده‌الذکرین‌ها می‌نشینیم به جز اخبار سطحیه این واقعه دهشتناک هیچ قسم تحقیقی از اسرار مکنونه این مصیبت عظمی که داعی بر تنه و وسیله نهضت تواند شد نمی‌شنویم.

هنوز نمی‌دانم که حضرت ابی‌عبدالله عم خود و اعوان و انصار خود را بر آن مهلکه نینداخت مگر برای اینکه شیعیان او گرفتار تهلکه و اضمحلال امروزی نشوند هنوز نمی‌دانیم که شهدای کربلا در دریای خون غوطه نخوردند مگر برای

اینکه کشتی استقلال ملی امروزه دچار چهار وجه انقراض نگردد هنوز نمی‌دانیم که آن نفوس زکیه بنیان حیات خود را در معرض انهدام نساختند مگر برای اینکه اساس حیات ملی اسلام به این رخنه و تزلزل امروزی مصادف نشود هنوز نمی‌دانیم که آن علمداران حریت اسارت اهل و عیال را متقبل نگردیدند مگر برای اینکه امروزه بگردن ملت اسلام زنجیر اسارت گذارده نشود.^{۲۱}

نویسنده در ادامه مطلب به زیبایی، قیام حضرت امام حسین را به الگویی برای جامعه امروزی تبدیل کرده و می‌افزاید که صدای هل من ناصر ینصرنی امام حسین طلب نصرت شخصی نبود، بلکه تقاضای معاونت در حق بود.

سپس در ادامه، مصداق‌های معاونت حق در شرایط انقلابی ایران آن روزگار را چنین بر شمرد:

تأسیس بانک ملی، تشکیل قشون ملی، تأسیس مدارس، ترویج صنعت، توسعه فلاح، تکثیر تجارت، تزئین صادرات، تسطیح طرق و شوارع، تمدید راه آهن، ترویج امته و وطنی و....

متغیر بعدی پژوهش، در رابطه با مخاطب مطلب است.

جدول شماره ۱۴. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه بر حسب «مخاطب مطلب»

عنوان	فراوانی	درصد
شاه	۳	۲/۲
علما	۱	۰/۷
مردم و مخاطبان عام	۹۰	۶۷
مجلس	۱۹	۱۴/۲
روزنامه‌ها	۲۱	۱۵/۷
جمع	۱۳۴	۱۰۰

بر اساس جدول فوق، مخاطبین اصلی روزنامه را مردم تشکیل می‌دهند. سایر روزنامه‌ها و مجلس به ترتیب مخاطبین بعدی روزنامه حبل‌المتین بوده‌اند. شاه و علما روپهم در ۳ درصد موارد، مخاطب روزنامه بوده‌اند.

جدول شماره ۱۵، نشان دهنده

جهت‌گیری مطالب روزنامه نسبت به شخص شاه است.

جدول شماره ۱۵. درصد و توزیع فراوانی مطالب روزنامه حبل‌المتین بر حسب «جهت‌گیری نسبت به شاه»

عنوان	فراوانی	درصد
مثبت	۱۲	۹
منفی	۱	۰/۷
مطلب در رابطه با شاه نبوده	۱۲۱	۹۰/۳
جمع	۱۳۴	۱۰۰

بر اساس جدول فوق، در ۹۰/۳ درصد مطالب روزنامه به طور کلی موضوع شاه مطرح نبوده و از ۹/۷ درصد مواردی که به نحوی با شاه در ارتباط بوده، ۹ درصد دارای جهت‌گیری مثبت و ۰/۷ درصد (فقط یک مورد) دارای سوگیری منفی بوده است. دیدگاه و نگرش مثبت روزنامه نسبت به شاه را می‌توان اینچنین توجیه کرد که کشور انگلستان الگو و سرمشق روزنامه برای رسیدن به توسعه و تشکیل مدینه فاضله بوده است. طبیعی است که در این الگو، شاه دارای نقش و اهمیت خاصی است که نادیده گرفتن آن به معنای نفی الگو خواهد بود.

در تحلیل محتوای کیفی مندرجات روزنامه به این نتیجه می‌رسیم که در مجموع، نظر روزنامه این بوده که چون ما ملت شاه دوستی هستیم و انگلیس هم که بهترین الگو برای اداره کشور است، هم پادشاه دارد و هم مشروطیت. پس بهتر است که ما انگلیس را سرمشق خود قرار دهیم تا مثل ژاپن به پیشرفت برسیم و بتوانیم بر سایر ممالک متجاوز پیروز شویم.

... شاه پرستی یکی از صفات اصلی ایرانیان است.... شاه پرستی در قلب ما ریشه دوانیده و همین حال در ژاپن هم که دولتی است آسیایی مشاهده می‌شود و مردم آن مملکت ترتیبات آزادی و سلطنت اساسی را با شاه پرستی فطری خود توأم کرده و اصول و اوضاع دولتی را عمده از انگلیس و آمریکا اقتباس کرده‌اند و البته

بخواهیم سرمقاله‌ها را در یک جمله خلاصه کنیم می‌توانیم بگوییم:

کاملاً انتقادی، تا حد زیادی شیفته غرب و تا حدی مذهبی.

از نظر محتوا، سرمقاله‌ها را در یک نگاه کلی می‌توان به چند دوره تقسیم کرد. بدیهی است که این دوره‌ها کاملاً از هم متمایز نبوده و یک وضعیت کلی را به تصویر می‌کشند؛

در آغاز امر و در حدود ۵۰ شماره اول، روزنامه مروج «اصول دموکراسی» با نگاه به غرب بوده است. این مسأله تا زمان انعقاد معاهده روس و انگلیس ادامه داشته اما از آن زمان به بعد «سیاست خارجی» محور سرمقاله‌ها قرار گرفته و استقلال ایران مورد توجه واقع می‌شود. بعد از پایان قضیه روس و انگلیس، مسأله «استبداد و رادیکالیسم مذهبی» خودنمایی کرده و چندین شماره سرمقاله به این امر اختصاص می‌یابد. در پایان دوره یک ساله روزنامه، یک بار دیگر شاهد حمایت روزنامه از دولت انگلیس هستیم ولی حمایتی بسیار کم‌رنگ‌تر و سست‌تر از حمایت‌های پیشین.

از نظر تنظیم مطلب، اکثر سرمقاله‌ها در ابتدا با ارائه تصویری از ملل متمدن و مخصوصاً کشورهای اروپایی آغاز می‌شود و سپس وضعیت ایران با وضعیت مطلوب مقایسه شده و در انتها، روزنامه به ارائه راهکار عملی می‌پردازد. تمام راه‌حل‌هایی که روزنامه برای حل مشکلات ایران توصیه کرده است راه‌حل‌های منطقی، عملی و در راستای توسعه ایران بوده و کمتر از آرمانگرایی رایج در آغاز انقلاب‌ها، اثری در آنها دیده می‌شود.

نکات قابل توجه در روزنامه حبل‌المتین به جز متغیرهای مورد پژوهش، در مطالعه روزنامه حبل‌المتین موارد قابل ذکر دیگری نیز وجود دارد که اگر چه به طور مستقیم به موضوع پژوهش ربط ندارد ولی ذکر آنها مطالعه را کامل‌تر و

جامع‌تر می‌نماید. این موارد عبارتند از:

۱. ساختار نوشتاری روزنامه؛

بدیهی است که تا قبل از انتشار روزنامه، فرهنگ ایران شفاهی بوده است. اگرچه در زمان انتشار روزنامه حبل‌المتین بیش از ۷۰ سال از انتشار روزنامه در ایران می‌گذشته ولی تیراژ محدود، بیسوادی مردم، گرانی روزنامه و درباری بودن آن، از جمله عواملی بوده‌اند که مانع از تبدیل روزنامه‌خوانی به یک خرده فرهنگ شده‌اند. از سبک و سیاق روزنامه چنین بر می‌آید که به طور کلی «نوشتن» حتی در مواردی، برای نویسندگان هم کار دشواری بوده و اکثر نوشته‌ها به بیان شفاهی نزدیک‌تر است. آگهی زیر که در شماره ۲۹ روزنامه به چاپ رسیده و توسط یک داوطلب استخدام به روزنامه داده شده، نشان دهنده عدم توانایی نویسنده در فهماندن منظور خود است.

اعلان

شخصی از تحریر مراسلات به نحو صحیح و درج محاسبات تجارتنی یا غیر تجارتنی حاضر است کسی طالب باشد تا یک هفته دیگر به مرکز اداره حبل‌المتین رجوع نماید.

۲. روزنامه به عنوان مرجع تظلم؛

محتوای بسیاری از نامه‌ها و تلگرافاتی که به روزنامه می‌رسیده، حاکی از تظلم‌ها و ستم‌هایی بوده که توسط ایادی استبداد به مردم روا می‌شده است. از محتوای نامه‌ها و تلگراف‌ها چنین بر می‌آید که فرستندگان آنها مرجع دیگری برای تظلم نداشته و روزنامه را کعبه آمال خود قرار داده‌اند:

تلگراف مخصوص از بوشهر به تهران
نمره ۸۱

مدیر حبل‌المتین جان و مال بنده و جمعی در خطر رفع فساد بسته به جواب مجلس است تفضلاً جواب گرفته فوراً مخابره شود
مظفری ۳۳

اگرچه، در واقع، هیچ کاری از دست روزنامه ساخته نبوده ولی ظاهراً همدردی با ستم‌دیدگان، موجب اعتماد روزافزون مردم و تسکین آلام آنها بوده است. در شماره ۲۲۰ روزنامه که مردم کاشان طی تلگرافی از دست یکی از اشرار به نام «نایب حسین» به روزنامه پناه آورده بودند، در پاسخ و در همدلی با مردم چنین می‌خوانیم:

... پناه بر خدا منکه از جانم سیر شده‌ام و از زندگی به این مذلت بیزارم هرچه باداباد فاش می‌گویم نه رجال دولت نه اعیان مملکت نه وزرا نه وکلان نه انجمن‌ها نه کسانی که کار از ایشان ساخته است بدون استثناء هیچکدام به وظیفه خود عمل نمی‌کنند به همه فکری هستند جز فکر آسایش ملت و رفع خرابی مملکت...

۳. طرفداری از حقوق اقلیت‌های دینی
توجه به حقوق اقلیت‌های دینی از نکات قابل طرح و توجه در مورد روزنامه حبل‌المتین است و نکته بسیار جالب اینکه تامین حقوق شهروندی اقلیت‌ها را در راستای منافع ملی مورد توجه قرار گرفته است. در سرمقاله شماره ۱۴۳، سرمقاله نویس پیشنهاد می‌کند که در ایران تمام اقلیت‌های مذهبی باید از حقوق شهروندی مساوی با مسلمانان برخوردار شوند و این موضوع باید به تمام کشورها اعلام شود تا سرمایه‌گذاری خارجی در کشور با رکود مواجه نشود و سرمایه‌های اقلیت‌های دینی جذب ایران شود.

... مسلم است ممالکی که این اشخاص از آن مهاجرت می‌کنند ضرر می‌بینند و در نقاطی که این مردم در آنجا می‌توانند به آسودگی و امنیت کار بکنند از کار، عقل و هوش آنها انتفاع می‌برند... ۳۴

۴. روزنامه به عنوان مروج وحدت ملی؛
در سال پس از پیروزی انقلاب مشروطیت، روزنامه به فراست دریافته است که تفاق و چند دستگی و اختلاف کلمه تیشه‌ای است که ریشه مشروطیت را

هدف قرار داده است. در این مورد جز پند و اندرز کاری دیگر از دست روزنامه بر نمی آید:

اختلاف کلمه یعنی چه؟ ما را جز اتحاد و اتفاق امروزه چیز دیگر لازم نیست تکلیف اسلام پرستی ما به تقاضای این عصر که نور مدرنیت عالم را احاطه کرده اتحاد است اتفاق است اتفاق است...^{۲۵}

... تا زمانی که اختلاف کلمه را از بین برداریم و اخلاق رذیله را از خود دور نسازیم و صدق و صفا را پیشه خود نکنیم و حق را از باطل جدا نکنیم ساعت به ساعت به ورطه هلاک نزدیک تر خواهیم شد...^{۲۶}

۵. روزنامه به عنوان مدافع حقوق زنان؛ چاپ نامه های زنان که در آن روزگار حتی به عنوان «انسان» دارای حق و حقوق شناخته شده ای نبودند و اختصاص مقالاتی به موضوع حقوق زنان روزنامه را در زمره مدافعان حقوق زنان در آورده است.

۶. زبان روزنامه در محکوم کردن جهل و بی خبری مردم؛ از ویژگی های بارز روزنامه حبل المتین، هدف قرار دادن جهل و بی خبری مردم و تلاش در جهت روشننگری است. اما جالب اینجاست که از بدترین زبان ممکن در راه رسیدن به این هدف استفاده کرده است تا جایی که این تصور به ذهن می آید که روزنامه شاید با استفاده از چنین زبان موهنی قصد داشته تلنگری بر ذهن های خفته زده و مردم را از خواب چندین قرنه بیدار نماید:

... ای کاش ایران باب دریا فرورفته یا از زلزله خراب و ویران می شد جاننداری در آن نمی بود که اینطور بیناموسی را شعار خود سازند...^{۲۷}

... پروردگارا ما کجائیم چه وقت شعاعی از مروت و دانش قلوب ما را منور و نرم خواهد نمود و تا کی این طبیعت

بهمیت در ما باقی خواهد بود...^{۲۸}
... الله الله چه جای سکوت و موقع اهمال است؟ تا کی بیحسی تا چند نفهمی و ابلهیی...^{۲۹}

... به خدای ایران سوگند که همه اهل عالم را این بی خبری و بی حمیتی ما تعجب نموده و سکوت بیجا را که از ما ظاهر می شود دلیل بر نهایت بی شعوری و نفهمی و بیحسی ما قرار داده اند...^{۳۰}

۷. آگهی های بازرگانی به عنوان یکی از راه های ورود مظاهر تمدن غربی؛ از آغاز تا امروز، آگهی های بازرگانی به عنوان محصول و مروج نظام سرمایه داری، یکی از مناسب ترین ابزارها برای انتقال فرهنگ و تمدن غربی بوده است. اگر تقلید را یکی از عوامل دگرگونی فرهنگ ها در دراز مدت به حساب آوریم، آگهی های بازرگانی بهترین ابزار این استحاله به شمار می روند. برای تایید این امر در روزنامه حبل المتین، توجه زیادی لازم نیست. برای مثال تا قبل از شماره ۱۰۰ روزنامه، در آگهی های بازرگانی، زمان به صورت اوقات شرعی بیان می شده ولی از شماره ۱۰۰ به بعد، «وقت فرنگی» جای وقت شرعی را می گیرد:

... محکمه و کارخانه دندانسازی دکتر گریگوریان اول خیابان لاله زار به واسطه بیلاق رفتن روزهای جمعه و یکشنبه تعطیل است ولی روزهای دیگر از چهار ساعت به ظهر مانده الی یک و نیم به غروب آفتاب مانده به جهت معالجه حاضر است^{۳۱}

... دکتر استپانیان حکیم مخصوص اعلی حضرت همایونی... کارخانه دندانسازی خیلی ممتاز و مکمل باز نموده و قبول می نماید همه جور ناخوشی های دندان را معالجه نماید. به طرز سبک آمریکایی و همه روزه از ساعت هشت الی دوازده فرنگی و بعد از ظهر از ساعت دو الی شش فرنگی...^{۳۲}

علم جدید عکاسی کتابی است مفصل

با کمال دقت با قرائت خیلی سهل تمام مطالب جدید و نوظهور عکاسی را شرح می دهد. تالیف کار نیک خان داگلیجیان دواساز...^{۳۳}

خدمت عموم آقایان معروض می دارد که در مغازه سرکیسیان در خیابان لاله زار قرب خانه حاجی امین السلطنه چراغ برق (الکتریک) وارد کرده به قیمت مناسب به فروش می رساند طالبان رجوع فرمایند...^{۳۴}

۸. عدم رعایت اصول نشانه گذاری در متن

سبک و سیاق نوشته های روزنامه حبل المتین اگر چه نسبت به وقایع اتفاقیه بسیار ساده تر و قابل فهم تر است، اما نثر آن بسیار ابتدایی و عامه گراست و جملات از انسجام و ساختار مناسبی برخوردار نیستند و نشانه گذاری به هیچ وجه رعایت نمی شده است. این امر در بسیاری از موارد، خواندن متن را برای خواننده امروزی مشکل می سازد.

همچنین در ستون مربوط به خبرهای کوتاه، خبرها به وسیله یک علامت از هم جدا نمی شدند و تشخیص اینکه آیا پاراگراف جدید دنباله پاراگراف قبلی است و یا مطلب جدیدی است، در بعضی موارد مشکل می شود:

انجمن مستعمرات بر حسب تکلیف سیر ویلفرد برقرار کردن راهبرامیان انگلستان و استرالی و شرق اقصی پذیرفته هیئت را برای انجام اینکار مامور کرد.

اینرا هر که از میان کانادا می گذارد و باید دولت انگلیس بکشد می گویند پسنجروز مسافت استرالی و بریتانی را نزدیک می کند.

در انتخابات اطیش حزب سوسیالیست غلبه کرده پارتی آلمان مغلوب شد.

دارالفنون اکسford به پرنس فوشیمی لقب افتخاری دکتر حقوق داد...^{۳۵}

نتیجه گیری

بررسی یافته های روزنامه حبل المتین،

کلیه فرضیه‌های تحقیق را به اثبات رسانید. اولین فرضیه این پژوهش، وابسته بودن روزنامه به جریان روشنفکری است. برای اثبات این وابستگی ویژگی‌های یک جریان روشنفکری را در رابطه با مطبوعات با توجه به تعریف داده شده از روشنفکر مرور می‌کنیم؛ خلق اندیشه‌های نو، فرا رفتن از سنت‌ها و چارچوب‌های رایج اندیشه، علاقه به مصلحت عمومی، نقد وضع موجود سیاسی-اجتماعی، عدم وابستگی به علایق طبقاتی خاص، هدایت جامعه به سوی خاستها و علایق و آرمانهای راستین در مقابل علایق روزمره و گذرا، بازانندیشی و نواندیشی، بی‌اعتمادی نسبت به صاحبان قدرت، و نارضایی از هر وضع موجودی، شناخت تعارضات و مشکلات اصلی جامعه و ارائه راه‌حل برای آنها.

تحلیل محتوای آشکار و پنهان روزنامه، نشان‌دهنده حضور اکثریت قریب به اتفاق این ویژگی‌ها در مندرجات روزنامه است.

بارزترین خصیصه در جریان روشنفکری، «انتقاد از وضع موجود» است. علیرغم حمایت روزنامه از انقلاب مشروطه، این انقلابی بودن مانع توجه روزنامه به کاستی‌ها و مشکلات شرایط موجود نشده و دولتمردان و مجلسان را آماج انتقادات شدیدی می‌کند، در ضمن آنکه، همراه با انتقاد تعارضات و مشکلات جامعه نیز بازمینی و کالبد شکافی می‌شود. در شماره ۲۳۸ روزنامه آمده است:

دو سال است این مملکت مشروطه شده، روز به روز فلاکت ملت در تزاید است و کشتی مملکت به تزلزل ... نه عدالت خانه داریم نه وزارت خانه داریم نه بفکر تجارتیم نه بخیال فلاحه ... این بیچارگی رعیت آن سلب اموال و هتک ناموس آن شبان غافل رمه بیصاحب ... نه مشروطه است نه هرج و مرج نه مستبده نه مستقله نه مقننه جانوری است شتر گاو پلنگ نه دادرس معلوم نه فریادرس معین

جهالت ملت است بی‌علمی حضراتست ملاحظات شخصی است اغراض نفسانیت عدم رفتار بوظیفه است نبودن اتحاد ملت است اختلاف آرا بزرگان است همراه نبودن وزارتست همه احتمال می‌رود تا عاقبت کار این یکمشت مردم بدبخت بکجا بکشد

فرا رفتن از «سنت‌ها و چارچوب‌های رایج اندیشه» را در روشنفکری‌های روزنامه در مورد عزاداری حضرت امام حسین در ایام محرم دیدیم ولی جالب‌تر از، کارکرد سیاسی است که روزنامه بسیار آگاهانه برای این ایام قائل شده و نشان از توجه روزنامه به افکار عمومی است که

زبان روزنامه در تفهیم این اتهام به ملت، زبان هتاک و بی‌پروایی است:

از سخنان یزید است که غلبه نکردم بر حسین بن‌علی مگر از برکت بیشعوری خلق و جهالت ملت^{۲۶}

چگونه دولت ایران با وجود نکبت و حقارت و بی‌اساسی مملکت اعطای چنین امتیازی را صلاح دانسته و مداخله رسمی این دولت متنفذ قاهر را در ملت ضعیف بی‌علم بی‌تجربه خود جواز داده است.^{۲۷}

دومین فرضیه، روزنامه حبل‌المتین را یک روزنامه وابسته به جریان روشنفکری دینی می‌داند. این فرضیه نیز از طریق

■ کشور انگلستان الگو و سرمشق روزنامه برای رسیدن به توسعه بوده و طبیعی است که در این الگو، «شاه» نقش و اهمیت خاصی داشته است.

■ محتوا و گرایش سرمقاله‌های روزنامه حبل‌المتین را در یک جمله می‌توان خلاصه کرد:

«کاملاً انتقادی، تا حد زیادی شیفته غرب و تا حدی مذهبی»

تحلیل محتوا و گفتمان مورد تأیید قرار می‌گیرد. زیرا یک پنجم از مطالب با آیات قرآن آغاز شده بودند و ۱۳ درصد مطالب دارای جهت‌گیری مذهبی بودند که این مقدار برای یک روزنامه سیاسی که قصد تبلیغ مذهبی ندارد، کم نیست ولی جالب اینجاست که تحلیل کیفی روزنامه نشان می‌دهد که زبان به کار رفته در مقالات به نحوی است که وابستگی مذهبی نویسنده را آشکار می‌سازد. مثلاً در مقاله‌ای ضمن برشماری علل پیروزی انقلاب مشروطه، نظر امام زمان را یکی از دلایل می‌داند: همه می‌دانند که این مملکت در شرف هلاکت و این ملت داخل در ملل راقیه بود

نمونه آن را در صفحه اول شماره ۲۶۵ می‌توان دید: شک نیست که یک محرک معنوی که کل متدینین دیانت تشیع را در ایران باسم عزاداری بر سر این هیجان غیرت ملی و این جوشش لطیفه محبت دینی متفق می‌سازد بالمال یکی از اسباب عمده قوت و نفوذ ملت ایرانی و یکی از وسایل قدرت و پیشرفت پلتیک ایران تواند بود آنجائی که روزنامه به نقطه ضعف ایرانیان پی‌برده و بی‌سوادی و جهل مردم را هدف قرار داده و آنان را به سوی نور و شعور رهنمون ساخته، روشنفکری خود را آشکار نموده است. اما شکی نیست که

دانا یان اجل محتوم او را خیلی زود خبر می‌دادند نمی‌دانم چه شد یک حرکت اجتماعی که اساسش جز ضعف دولت و مختصر بیداری از بعضی افراد ملت و شدت ظلم به آنها چیز دیگری نمی‌توان گفت بهر حال با نظر امام زمان عجل الله تعالی فرجه الشریف یا فشار طبیعت پایداری ملت یا گرفتاری همسایه شمالی یا شدت سختیهای عین‌الدوله یا دست قدرت هر چه بود برآستی یا اشتباه سری در سرها بیرون آورده، خود را در دایره

زبان مورد استفاده به نحوی است که حالت شیفتگی را به خواننده القا می‌کند و مشخص می‌سازد که روزنامه انگلستان را به عنوان سرمشق و الگو برای خود قرار داده وضعیت فعلی خود را با او مقایسه می‌کند و افسوس می‌خورد:
... باز دو سه کلمه در وضع پارلمنت انگلیس بگویم و مقاله را ختم کرده آسوده بشویم امروز اگر حزب آزادی طلبان قوت دارند رئیس‌الوزرا که تشکیل کابینه می‌دهند حتماً باید از آنها باشد و قهراً

مشاهده کرد.

... کمترین اثری که از وجود و عبورشان (مسافری و سیاحان اروپایی) مترتب و ظاهر می‌گردد همان تربیت و تمدن و علوم و فنون و صنایع و نفایس است من در سفر رفیق با یک نفر فیلسوف باشم آیا بر من خوشتر می‌گذرد یا با فلان دهاتی بیمدرک خلاصه مدتی نمی‌گذرد که ایران اروپای کوچک یا فرانسه بزرگ می‌شود.

فرضیه بعدی، گفتمان «توسعه» را محور حرکت روزنامه دانسته بود. این فرضیه به وسیله تحلیل کیفی روزنامه مورد تأیید واقع شد زیرا هیچ متغیری برای سنجش این مفهوم ساخته نشده بود. از اکثر سرمقاله‌های روزنامه چنین بر می‌آید که گردانندگان روزنامه در پی تغییر اوضاع و شرایط اجتماعی، سیاسی و فرهنگی به نفع شرایط توسعه یافته‌تر بوده‌اند.

اما نکته اینجاست که در این راه، همان‌طور که گفته شد، انگلیس و فرانسه و آلمان را به عنوان الگو مطرح می‌کرده‌اند و از مردم انتظار تبعیت از آنان را داشته‌اند تا به شرایط آنها برسند. در واقع، الگوی توسعه خطی، مشی روزنامه را مشخص می‌کرده است.

خوب الاغ در کجا زیاد است؟ در آنجا که علم کمتر یافت می‌شود الان در فرانسه و انگلستان و آلمان ابدأ الاغ پیدا نمیشود مگر در باغهای وحش خوب است جهد کنید آدم زیاد کنید راه آهن ساخته و مملکت خود را پراز استر و شتر و الاغ نکنید همان‌طور که امروز بواسطه بی‌علمی وطن ما قحط‌الرجال شده بزور علم و دانش شدن راه آهن و غیره مملکت را مثل فرانسه قحط شتر و الاغ نماید^{۵۱}

محتوای سرمقاله‌های روزنامه را محورهای زیر تشکیل می‌دهد: ضرورت وجود بانک ملی، اصلاح قشون و پلیس، اصلاح وضع گمرکات، حمایت از حقوق زنان مقایسه وضعیت ایران با سایر

نزه اول اداره جلالیتین

کلمه لوپیت پوره زده نزه
کارای شستن اداره بزرگ
جلالیتین شستن بزرگ
دوشنبه دوازدهم ماهی ش
شبه جوی مطاب هشتم نوا
طوبی شسته سیزدهم
طبع و شنبه تیرم می شود

سال پنجم

جلالیتین

شماره سیصد و یازدهم جری

حقوق خواستیم صاحب حق کنیم.^{۲۸} و یا در پایان سرمقاله دعا می‌کند: «باطن شریعت نگذار که بارقه حقیقت زیر ابرهای تیره استبداد متوازی شود»^{۲۹} سومین فرضیه پژوهش مبنی بر خودباختگی نیز، از طریق تحلیل محتوای کمی و کیفی تأیید شد. تقریباً در ۷ درصد مطالب روزنامه، به حالت شیفتگی از انگلیس و ژاپن نام برده شده و در ۳/۷ درصد موارد، روسیه و انگلستان مورد انتقاد واقع شده بودند و در بقیه مطالب از هیچ کشور خارجی انتقاد نشده بود. لحن و

سایر وزرا نیز از همان حزب انتخاب می‌شوند. حزب مخالف چه می‌کنند؟ می‌روند پی کارشان؟ خیر آنها هم متصل درصده می‌شوند و اشخاص لایق قابل که لایق شغل وزارتند تدارک و مهیا می‌کنند... حالا تصور کنید این تدابیر چه اندازه فایده دارد و خیال را تا کجا می‌برد و چقدر با وضع مجلس شورای ملی ما تفاوت دارد.^{۵۰}

در قسمتی از سرمقاله شماره ۱۶۵ روزنامه نیز می‌توان شیفتگی مطلق روزنامه را نسبت به تمدن غرب آشکارا

کشورها به منظور تنبیه، اصلاح وضع مجلس و مسئول نمودن وزرا در برابر وکلا و....

نمونه‌های بیشتری از جهت‌گیری‌های توسعه‌ای روزنامه در بررسی یافته‌های تحقیق آمده است به این ترتیب، با توجه به یافته‌های پژوهش می‌توان روزنامه حبل‌المتین را در طبقه روزنامه‌های وابسته به جریان روشنفکری جای داد که دارای گرایش‌های مذهبی نیز هست. این روزنامه به اقتضای شرایط زمانه و با الگو قرار دادن غرب، بخصوص انگلیس، در آرزوی توسعه یافتگی کشور بوده و پیشنهاد او

داشته باشد. و باز هم شاهدیم که بدون مطرح شدن نظریه‌های انتقادی «توسعه درون‌زا»، روزنامه در یک آگهی از مردم می‌خواهد که پارچه بافت داخل را بخزند تا از امتعه خارجی بی‌نیاز شوند و در شماره ۷۵ روزنامه که با اولین سالگرد پیروزی انقلاب مشروطیت مصادف است، سرمقاله‌نویس اصلاحات یکساله و عملکرد مسئولان را مورد نقد و بررسی قرار می‌دهد و عزل مسیونوز و سایر بلژیکیان را از ریاست ادارات معظمه و دادن امتیاز کارخانه کاغذسازی به تجار داخله را از جمله موارد قابل ستایش در

■ از حال و هوای اکثر سرمقاله‌ها چنین برمی‌آید که گردانندگان آن در پی تغییر اوضاع و شرایط سیاسی - اجتماعی به نفع شرایط توسعه یافته‌تر بوده‌اند.

■ براساس یافته‌های این پژوهش، روزنامه حبل‌المتین را می‌توان در طبقه روزنامه‌های وابسته به جریان روشنفکری جای داد که دارای گرایش‌های مذهبی هم هست.

این بوده که برای رسیدن به توسعه باید همان راهی را که غرب طی کرده، ما هم بپیماییم.

اگر چه در سال ۱۳۲۵ هجری قمری، هنوز نظریه‌های توسعه خطی مطرح نشده بود و حدود نیم قرن بعد بود که «دانیل لرنر» محقق آمریکایی پیشنهاد کرد که کشورهای جهان سوم باید برای رسیدن به توسعه همان راهی را که غرب در طی چند قرن پیموده است، به سرعت طی کنند، در عمل شاهدیم که روزنامه، پا گذاشتن جای پای غرب را پیشنهاد می‌کند، بدون اینکه برای این پیشنهاد خود چارچوب نظری

عملکرد مسئولان می‌داند.

کوئل کهن، مورخ مطبوعات در مورد روزنامه حبل‌المتین چنین قضاوت می‌کند:

سید حسن کاشانی، استوار و مومن به اهداف مشروطه، قلم به دست می‌گرفت و بیش از همه، آزادی و استقلال کشور را مورد توجه قرار می‌داد. چندانکه براون نیز، ویژگی این روزنامه را، انتشار مقالات سیاسی راجع به وزارت امور خارجه و بویژه انتقادات آن از قرارداد ۱۹۰۷ روس و انگلیس ... می‌داند. همین پیشتازی باعث شد تا برای نخستین بار در مجلس شورای

ملی از توقیف و توییح مطبوعات سخن به میان آید. ۵۲ □

پی‌نوشت‌ها

۱. سرمقاله شماره ۱۷۸، ص ۱.
۲. همان.
۳. سرمقاله ش ۶۶، ص ۱.
۴. ش ۳۱، ص ۲.
۵. ش ۶۸، ص ۲.
۶. ش ۱۳۵، ص ۱.
۷. ش ۱۳۵، ص ۱.
۸. ش ۱۴۵، ص ۲.
۹. ش ۱۳۷، ص ۲.
۱۰. ش ۱۵۴، ص ۱.
۱۱. ش ۱۳۴، ص ۲.
۱۲. ش ۴۰، ص ۲.
۱۳. ش ۴۰، ص ۲.
۱۴. ش ۱۳۳، ص ۱.
۱۵. ش ۲۳، ص ۱.
۱۶. همان.
۱۷. ش ۸۴، ص ۴.
۱۸. ش ۱۳۰، ص ۴.
۱۹. ش ۱۸۴، ص ۴.
۲۰. ش ۵۹، ص ۱.
۲۱. ش ۱۰۴، ص ۱.
۲۲. همان.
۲۳. ش ۱۲۳، ص ۲.
۲۴. ش ۱۱۳، ص ۱.
۲۵. ش ۱۵۴، ص ۲.
۲۸. ش ۱۸۴، ص ۱.
۲۷. ش ۵۹، ص ۱.
۲۸. ش ۲۵۶، ص ۴.
۲۹. ش ۲۶۵، ص ۳.
۳۰. ش ۶۸، ص ۱.
۳۱. ش ۳۵، ص ۱.
۳۲. ش ۳۱، ص ۴.
۳۳. ش ۸۸، ص ۴.
۳۴. ش ۱۴۳، ص ۲.
۳۵. همان.
۳۶. ش ۲۲۶، ص ۲.
۳۷. ش ۱۰۳، ص ۲.
۳۸. ش ۱۴۲، ص ۱.
۳۹. ش ۱۵۴، ص ۱.
۴۰. ش ۱۵۳، ص ۲.
۴۱. ش ۷۷، ص ۴.
۴۲. ش ۱۱۰، ص ۴.
۴۳. ش ۱۳۲، ص ۴.
۴۴. ش ۱۶۵، ص ۴.
۴۵. ش ۲۱، ص ۴.
۴۶. ش ۶۶، ص ۳.
۴۷. ش ۳۶، ص ۱.
۴۸. ش ۲۱، ص ۱.
۴۹. ش ۵۹، ص ۲.
۵۰. ش ۲۳، ص ۲.
۵۱. ش ۱۶۵، ص ۴.
۵۲. گوئل کهن، تاریخ سانسور در مطبوعات ایران، جلد دوم، تهران: انتشارات آگه ۱۳۶۳، ص ۱۱۲.